

O. S. Захарова
 кандидат юридичних наук, доцент,
 доцент кафедри правосуддя
*(Київський національний університет
 імені Тараса Шевченка)*

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ЗАВДАНЬ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Звертає на себе увагу та особливість, що на різних етапах розвитку науки цивільного процесу законодавець по-різному формулює мету та завдання цивільного судочинства. Відповідно до ст. 1 ЦПК завданнями цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ. У згаданій статті також визначено мету цього завдання – захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави [1].

У первинній редакції ЦПК 1963 р. завданням цивільного судочинства було визначено правильний та швидкий розгляд і вирішення цивільних справ з метою охорони суспільного і державного ладу СРСР, соціалістичної системи господарства і соціалістичної власності, захисту політичних, трудових, житлових та інших особистих і майнових прав та охоронюваних законом інтересів громадян, а також прав і охоронюваних законом інтересів державних установ, підприємств, колгоспів та інших кооперативних і громадських організацій [2]. З. В. Ромовська у своїх дослідженнях звертає увагу, що згідно з Указом Президії Верховної Ради УРСР від 23 січня 1981 р. № 1461-10 було змінено редакцію ст. 2 ЦПК, у зв'язку з чим завданням цивільного судочинства стало правильний і швидкий розгляд і вирішення цивільних справ з метою охорони суспільного ладу СРСР, соціалістичної системи господарювання, соціалістичної власності, захисту соціально-економічних, політичних та особистих прав і свобод громадян, гарантованих Конституцією СРСР та Конституцією УРСР, та охоронюваних законом інтересів громадян, а також прав та охоронюваних законом інтересів державних підприємств, установ, організацій, колгоспів, інших кооперативних організацій та їх об'єднань, інших громадських організацій [3, с. 6]. Дещо інакше було сформульоване завдання цивільного судочинства у ст. 2 ЦПК 1963 р. (у редакції від 15 грудня 1992 р.): завданням цивільного судочинства є охорона (!) прав та законних інтересів фізичних, юридичних осіб,

держави шляхом всебічного розгляду та вирішення цивільних справ у повній відповідності з чинним законодавством [2].

У теорії цивільного процесу окремі питання завдань цивільного судочинства досліджувалися такими відомими процесуалістами: С. С. Бичковою, С. В. Васильєвим, Я. П. Зейканом, В. М. Кравчуком, В. В. Комаровим, З. В. Ромовською, О. І. Угриновською. Водночас теоретичні проблеми дослідження завдань цивільного судочинства потребують додаткового вивчення.

Саме тому метою цієї статті є аналіз визначення завдань цивільного судочинства на різних етапах реформування цивільного судочинства з метою виявлення тенденцій їх удосконалення.

У загальному вигляді відмінність сформульованих завдань полягає в абсолютно різних векторах роботи судів. В одному випадку – це розгляд і вирішення цивільних справ за певними критеріями або у певний спосіб, а в іншому – охорона прав та законних інтересів осіб шляхом усебічного розгляду та вирішення цивільних справ. Звертає на себе увагу певна тотожність структурної побудови цієї статті у ЦПК і в первинній редакції ЦПК 1963 р., звісно, за винятком переліку суб'єктів та їх охоронюваних прав. Видеться, що у ЦПК 1963 р. (у редакції від 15 грудня 1992 р.) порушені елементарні правила формальної логіки, тобто завдання сформульовано алогічно, оскільки першим кроком у цивільному судочинстві є розгляд та вирішення справ і, як можливий наслідок, результат – охорона прав і таке інше. Необхідно визнати, що розгляд та вирішення цивільних справ не завжди є актом охорони, але без розгляду і вирішення справи вести мову про охорону чиїхось прав взагалі не можна.

У цьому контексті було б помилковим визнавати охорону прав та законних інтересів завданням цивільного судочинства, та й ця теза суперечила багатьом нормам кодексу.

Потребують окремого аналізу різні способи (умови) розгляду і вирішення справ: 1) справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд; 2) всебічний розгляд; 3) правильний та швидкий розгляд.

З огляду на доктринальне визначення завдання цивільного судочинства, що є домінуючим чинником для розуміння змісту багатьох процесуальних інститутів і новел ЦПК, виникає низка питань про мотиви зміни формулювання згаданого завдання, співвідношення у праві і в сучасній українській мові понятійних категорій «завдання» і «мета».

У науковій літературі, як правило, співвідношення завдань цивільного судочинства і мети не розрізняють і аналізують як тотожні категорії. Так, автори одного з науково-практичних коментарів ЦПК стверджують, що «захист прав, свобод та інтересів слід відрізняти від їх охорони. Саме в ній вбачалося основне завдання судочинства за ЦПК 1963 р. (ст. 2). Охорона прав та інтересів має на меті запобігти їх порушенню. Охорона здійснюється шляхом встановлення відповідних норм права, правових стимулів, заборон

тощо» [4, с. 2]. Такий підхід до визначення завдань цивільного судочинства є характерним і для інших авторів [5, с. 7].

Питання ототожнення мети і завдань судочинства певною мірою продукується проблемами тлумачення цих слів мовознавцями. З одного боку, дослідники права не можуть робити висновки без урахування загальновідомих об'єктивних законів поведінки і діяльності людини та соціуму в цілому, співвідношення понять «мета» і «завдання» у філософських дослідженнях. Так, слово «завдання» укладачі Нового тлумачного словника української мови розглядають не лише як «визначений, запланований для виконання обсяг роботи» (1), а і як «мета, замисел» (2) [6, с. 46]. З другого боку, автори не менш авторитетного видання слово «мета» не розглядають у синонімічному ряду лексичної одиниці «завдання» [7, с. 510]. На думку дослідників, синонімом слова «мета» (те, до чого хтось прагне, чого хоче досягти) є слово «ціль». Причому домінантою цього синонімічного ряду є слово «мета» [8, с. 866].

Інші дослідники цивільного процесу, аналізуючи співвідношення категорій «завдання» і «мета» цивільного судочинства, роблять висновок, що метою зумовлюються завдання цивільного судочинства [9, с. 6]. Отже, і в цьому разі не можна повністю погодитись із висновком, що мета зумовлює завдання.

Як ми зазначали, мета – це те, до чого хтось прагне, чого хоче досягти, а завдання – визначений, спланований обсяг роботи [6, с. 510]. Дослівне ж тлумачення і аналіз завдання цивільного судочинства, визначеного у ст. 1 ЦПК, дає підстави говорити лише про завдання розглядати і вирішувати справи у певний спосіб або певними засобами. У контексті мети сучасного цивільного судочинства – захисту прав і таке інше видається, що у цьому випадку законодавець визначив не завдання, а способи дій або засоби, за допомогою яких досягається певна мета. В енциклопедичних філософських джерелах зазначається, що мета – усвідомлене передбачення бажаного результату діяльності, яке зумовлює пошук засобів і шляхів його досягнення [10, с. 371]. Проблема органічної єдності, взаємодоповнюваності «мети» і «засобів» та результату діяльності пов'язана із суперечливим розумінням взаємозв'язку потреб, інтересів та ціннісних орієнтацій. Не є винятком і проблема нормативного регулювання процедури розгляду і вирішення в судах справ приватного характеру. Особливо це властиво суспільствам перехідного періоду, до яких, безперечно, належить і українське.

Необхідно зазначити, що теза «мета виправдовує засоби» в умовах політико-правової дійсності СРСР послідовно реалізовувалась у процесуальних кодексах шляхом передбачення домінування інтересів держави в усіх сферах життя, заперечення теорії поділу державної влади, визначення охоронних функцій за судами у сфері цивільного судочинства тощо. За таких історичних обставин завдання цивільного судочинства за ЦПК 1963 р., по суті, не могло бути сформульовано інакше.

У сучасних умовах розвитку України тезу «мета виправдовує засоби» в контексті нової редакції ст. 1 ЦПК необхідно сприймати з урахуванням конституційних принципів мети діяльності держави, за якими права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави (ст. 3); в Україні визнається і діє принцип верховенства права (ст. 8); права і свободи людини і громадянина захищаються судом (ст. 55) [10].

Незважаючи на новаторський підхід до визначення мети судочинства і загальнодемократичних засобів досягнення цієї мети, необхідно визнати, що законодавець не зовсім вдало визначив у ст. 1 ЦПК засоби досягнення мети цивільного судочинства, використавши слово «завдання», що не тільки не відображає правову сутність цього явища, а й суперечить лінгвістичним і формально-логічним правилам про способи позначення понять, категорій. Безперечно, метою судочинства слід визначати засоби реалізації такої мети, а не завдання. При цьому засоби реалізації мети цивільного судочинства мають бути викладені не у вичерпному, а у відкритому переліку, зокрема і шляхом визнання верховенства права принципом досягнення мети в цивільному судочинстві.

Сучасне тлумачення слова «завдання» як «визначений, запланований для виконання обсяг роботи» у процесуальному кодексі не може й приблизно розкрити обсяг роботи судів у сфері цивільної юрисдикції. Тому необхідно визнати, що використання слова «завдання» для позначення окремих принципів цивільного судочинства є поверненням до колишніх уявлень про структуру загальних положень ЦПК і має сприйматись критично. Адже зрозуміло, що завдання цивільного судочинства не вичерпуються лише розглядом і вирішенням цивільних справ у їх галузевому значенні. Так, наприклад, значна частина земельно-правових спорів вирішується у порядку цивільного судочинства, але за своїм змістом вони не набувають цивілістичних ознак і не в останню чергу внаслідок лише субсидіарного застосування норм ЦК [12].

Способи та засоби досягнення мети сучасного цивільного судочинства при розгляді і вирішенні цивільних справ сприяють тому, що розгляд буде справедливим, неупередженим та своєчасним. Незважаючи на оціночний характер наведених категорій, їх розуміння не повинно становити проблем. Згадані умови судочинства визначені у ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод (ЄКПЛ) [13, с. 924], і вони неодноразово застосовувались Європейським судом з прав людини, в тому числі у понад 200 рішеннях цього суду [14] у справах про порушення державою Україна ст. 6 ЄКПЛ. Звісно, умови судочинства, викладені у ст. 1 ЦПК (справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення справ) і в § 1 ст. 6 ЄКПЛ (право на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом), дослівно не тотожні, але по суті вони визначають однакові стандарти судочинства.

Необхідно зазначити, що поняття справедливого та своєчасного суду в практиці застосування ст. 6 ЄКПЛ багато в чому збігається з формулюван-

ням завдання радянського цивільного судочинства, викладеного у первинній редакції ЦПК 1963 р. – правильний та швидкий розгляд і вирішення цивільних справ. Відповідно до ЄКПЛ справедливий розгляд передбачає розгляд справи з дотриманням усіх правових норм національного законодавства та доступності правосуддя. У цьому аспекті поняття «справедливий» і «правильний» розгляд справи схожі за значенням, але поняття «справедливий» розгляд справи складається ще і з інших аспектів. Звісно, відсутність інституту апеляції і касації у радянському цивільному судочинстві та заперечення доктрини поділу державної влади, а отже, відсутність незалежного і безстороннього суду, нівелюють подальші спроби знайти спільні риси у засобах забезпечення мети цивільного судочинства на різних історичних етапах розвитку законодавства, що регулює цивільне судочинство в Україні. Попри ці негативні висновки, на нашу думку, схожим за змістом засобом забезпечення мети цивільного судочинства є принцип швидкого або своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ. У ЦПК 1963 р. (у редакції від 15 грудня 1992 р.) хоч і не йдеться про швидкий або своєчасний розгляд справи в контексті завдань цивільного судочинства, проте це питання було вирішено у ст. 148 ЦПК 1963 р., у якій законодавець чітко визначив строки розгляду справ відповідно до категорії. Необхідно зазначити, що ЦПК УРСР 1924 р. [15], як і Статут цивільного судочинства Російської імперії взагалі не визначали строки розгляду цивільних справ [16]. Загальновідомими є причини, що спонукали законодавця нормативно визначити строки розгляду цивільних справ та межі своєчасного їх розгляду, однак слід пам'ятати, що вони знаходяться в економічній площині і не залежать від політичного устрою держави та інших ідеологічних факторів.

Реалізація принципу своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ є актуальною проблемою цивільного судочинства в Україні. Не будемо зупинятися на причинах виникнення цього явища, а лише зазначимо, що ця проблема існує давно і меншою мірою є проблемою процесуального характеру. Попри такий висновок, частково подолати ганебну практику несвоєчасного розгляду цивільних справ можна винятково процесуальними засобами.

У зв'язку із цим не буде зайвим звернутися і до вітчизняних першоджерел цивільного процесу. Необхідно згадати, що багато новел ЦПК – це реінкарнація процесуальних інститутів минулого. У контексті предмета нашого дослідження слід також нагадати, що інститут заочного розгляду справи був одним з ефективних засобів прискорення розгляду цивільних справ у Російській імперії і багато в чому є більш вдало та повно врегульованим, ніж у ЦПК.

Розробники Статуту цивільного судочинства Російської імперії усвідомлювали, що цивільний процес має задоволити дві основні вимоги – швидкість провадження справи і всебічність її розгляду. А. М. Гольмстен зазначав, що створення одного порядку провадження, одного типу процесу недоцільне, оскільки в окремих випадках застосування всіх стадій процесу

це зайве з огляду на простоту справи, або це на шкоду з огляду на необхідність швидкого вирішення, або це несправедливо з огляду на небажання сторін застосовувати всі стадії процесу. Далі автор зазначає, що саме тому в законодавстві багатьох держав допускається поряд із загальним і скороченим порядком розгляду справ [17, с. 326–327]. Неважаючи на те, що відтоді минуло ціле століття, проблема скороченого порядку розгляду цивільних справ як механізму розвантаження судів у новітній період історії в літературі навіть не обговорювалась. Це викликає подив, оскільки, наше переконання, запровадження скороченого процесу розгляду цивільних справ – це реальний резерв покращання ситуації в цій царині без витрачання додаткових ресурсів, що особливо важливо в сучасних кризових умовах.

Список використаних джерел

1. Цивільний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gska2.rada.gov.ua>.
2. Цивільний процесуальний кодекс України (прийнятий 18 липня 1963 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gska2.rada.gov.ua>.
3. Цивільний процесуальний кодекс: науково-практичний аналіз. – К. : ВД «Декор», 2013.– 600 с.
4. Кравчук В. М., Угриновська О. І. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України. – К. : Істина, 2006. – 944 с.
5. Зейкан Я. П. Коментар цивільного процесуального кодексу України. – К. : Юридична практика, 2006. – 560 с.
6. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. / уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : АКОНІТ, 1999. – Т. 2. Ж-О. – 910 с.
7. Словник синонімів української мови : в 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та інші. – К. : Наук. Думка, 1999–2000. – Т. 1. – 1040 с.
8. Словник синонімів української мови : в 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та інші. – К. : Наук. Думка, 1999–2000. – Т. 2. – 960 с.
9. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, В. І. Бірюков та ін. ; за заг. ред. С. С. Бичкової. – К. : Атіка, 2008. – 840 с.
10. Філософський енциклопедичний словник. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
11. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gska2.rada.gov.ua>.
12. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gska2.rada.gov.ua>.
13. Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст / за ред. О. Л. Жуковської. – К. : ЗАТ «ВІПОЛ», 2004. – 960 с.
14. Перелік рішень, ухвалених Європейським судом з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.echr.coe.int/echr>.
15. Гражданский процессуальный кодекс. Текст и практический постатейный комментарий, основанный на законодательных материалах и практике Верховных Судов УССР и РСФСР. Составил Ф. Шостя. – Харьков : Юридическое издательство НКЮ УССР, 1925. – 241 с.

16. Мировой суд. Практический комментарий на первую книгу Устава гражданского судопроизводства. (Статьи 29–201). Составил В. Л. Исаченко. – СПб. : Типография М. Меркушева, 1913. – 884 с.

17. Учебник русского гражданского судопроизводства / А. Х. Гольмстена, профессор императорского СПб университета и Александровской военно-юридической академии. – З-е изд. испр. и доп. – СПб. : Типография Д. В. Чичинадзе, 1899. – 421 с.

Захарова О. С. До проблеми визначення завдань цивільного судочинства

Анотація. Статтю присвячено дослідженню питань про завдання цивільного судочинства. Автор звертає увагу на різноманітні підходи до їх визначення на окремих етапах реформування цивільного процесуального законодавства. Визначено проблеми, які потребують вирішення в подальшому реформуванні цього правового інституту.

Ключові слова: завдання ЦПК, цивільне судочинство, мета цивільного судочинства, розгляд справи, вирішення справи, захист прав, способи захисту.

Захарова А. С. О проблеме определения задач гражданского судопроизводства

Аннотация. Статья посвящена изучению вопросов о задачах гражданского судопроизводства. Автор обращает внимание на различные подходы к их определению на разных этапах реформирования гражданского процессуального законодательства. Обозначены проблемы, которые требуют разрешения при дальнейшем реформировании этого правового института.

Ключевые слова: задачи ГПК, гражданское судопроизводство, цель гражданского судопроизводства, рассмотрение дела, разрешение дела, защита прав, способы защиты.

Zakharova O. S. Concerning Problem of Determination of Tasks of Civil Judicial Proceedings

Summary. The article is devoted to studying of issues of civil judicial proceedings task. The author draws attention to different approaches to their determination on separate stages of reformation of civil procedural legislation. Problems, which need solution in further reformation of this legal institute, were determined.

Key words: tasks of the Civil Procedure Code, civil judicial proceedings, aim of civil judicial proceedings, case consideration, case solution, rights defence, ways of defence.